

Τὸ Σύμβολο τῆς πίστεως, ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος

ΒΛΑΣΙΟΥ ΙΩ. ΦΕΙΔΑ*

Ἡ σχέση τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου (381) πρὸς τὸ Σύμβολο πίστεως τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου (325) εἶναι ἀσαφής, ἀφ' ἑνὸς μὲν γιατί ἡ ὑπόθεση περὶ «προσθήκης ὀρισμένων ἄρθρων» στὸ Σύμβολο πίστεως τῆς Νικαίας δὲν μπορεῖ νὰ διεκδικήσῃ ὀποιαδήποτε ἐκκλησιαστικὴ ἢ ἐκκλησιολογικὴ παραδοχή, ἀφοῦ, κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση καὶ τὴ μακροαίωνη ἐκκλησιαστικὴ πράξι, καμμία Οἰκουμενικὴ σύνοδος δὲν μπορεῖ νὰ προσθέσῃ ἢ νὰ ἀφαιρέσῃ κάτι σὲ Ὅρο προηγουμένης Οἰκουμενικῆς συνόδου (προσθήκη Filioque), ἀφ' ἑτέρου δὲ γιατί καὶ ἡ τυχὸν ἀδιανόητη κανονικῶς ἀπόφαση γιὰ τὴν ὀποιαδήποτε προσθήκη πρὸς κάλυψη ἐπιτακτικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνάγκης δὲν θὰ ἔμεινε παντελῶς ἀμάρτυρη καὶ ἄγνωστη μέχρι τὴ Δ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (451), ἀφοῦ θὰ ἔπρεπε νὰ κοινοποιηθῇ ἀμέσως τουλάχιστον στὶς ἐκπροσωπούμενες στὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (381) Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς μὲ τὴ Συνοδικὴ ἐπιστολὴ τῆς. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ, ἀναζητήθηκε ἡ ἐρμηνεῖα τόσο τῆς ὑποτιθεμένης *ὑπάρξεως*, ὅσο καὶ τῆς πλήρους *ἀγνοίας τῆς ὑπάρξεως μιᾶς τέτοιας προσθήκης στὸ Σύμβολο πίστεως* τῆς Νικαίας, ἀφοῦ ἡ ὑπόθεση τῆς προσθήκης εἶναι ἀδιανόητη. Ἄλλωστε, ὁ Ὅρος μιᾶς Οἰκουμενικῆς συνόδου εἶναι μοναδικὸ γεγονός καὶ σφραγίζεται ὀριστικῶς μὲ τὴ συνέργια τοῦ ἁγίου Πνεύματος, δὲν εἶναι δηλαδὴ θεολογικὴ ὑπόθεση συγγραφικῆς ἐργασίας. Ἐν τούτοις, ἡ Δ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδος (451) παρέδωσε στὴν Ἐκκλησία ἕνα ἄγνωστο μέχρι τότε Σύμβολο πίστεως τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου (381), ἀφοῦ τὸ ἔθεσε ὡς βάση, μαζί μὲ τὸ Σύμβολο πίστεως τῆς Νικαίας, γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ δογματικοῦ Ὅρου τῆς, προϋπῆρχε δηλαδὴ καὶ ἦταν ἤδη γνωστὸ ὡς Σύμβολο στὰ μέλη τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου.

* Ὁ Βλάσιος Ἴω. Φειδᾶς εἶναι Ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν.

Εἶναι ὁμως ἀδιανόητη καὶ ἡ κρατήσασα ὑπόθεση ὅτι ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδος υἰοθέτησε διήθεν ὡς δικό της Σύμβολο πίστεως τὸ παρατιθέμενο στὸ κεφάλαιο 119 τοῦ Ἐγκυρωτοῦ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου, ὁ ὁποῖος εἶχε συνταχθῆ τὸ 374. Εἶναι ἀδιανόητη, ἀφ' ἑνὸς μὲν γιατί στήν ἀρχικὴ μορφή τοῦ ἔργου βρισκόταν στὴ θέση αὐτὴ τὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας καὶ ὄχι βεβαίως ἓνα Σύμβολο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ γιατί, ἂν εἶχε συνταχθῆ ἡ υἰοθετηθῆ ἓνα Σύμβολο πίστεως ἀπὸ τῆ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο, τότε θὰ εἶχε ἀποσταλῆ ἀμέσως στὶς μητροπόλεις τῆς Ἀνατολῆς καὶ δὲν θὰ παρέμενε ἄγνωστο γιὰ 70 ἔτη (381-451). Μὲ γνώμονα λοιπὸν τόσο τὸ *διάταγμα τοῦ Μ. Θεοδοσίου Α΄* (378-395) γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας σὲ ὅλους τοὺς χριστιανούς τῆς αὐτοκρατορίας (380), μὲ σκληρὲς μάλιστα κυρώσεις (*ἐξορία*) γιὰ ὅσους ἐπέμεναν στὴν αἰρετικὴ τους παρέκκλιση, ὅσο καὶ τὸν *εὐλόγο συνδυασμὸ τῶν σχετικῶν κανόνων 1 καὶ 7 τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου*, ὑποστηρίζαμε ὅτι ἡ σύνοδος συνέταξε ἀπλῶς ἓνα Λίβελλο πίστεως μὲ βάση τὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας γιὰ νὰ ἐντάξῃ σὲ αὐτὸν καὶ τὶς νεώτερες αἰρέσεις στὴ διαδικασία ἐπιστροφῆς τῶν αἰρετικῶν στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Συνεπῶς, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὶς ἔμμεσες σχετικὲς μαρτυρίες τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου στὸ κατηχητικὸ ἔργο του Ἐγκυρωτός (κεφ. 119, 120) ἡ ἄμεση ἐπέκταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς χρήσεως του στὸ Βάπτισμα τῶν πιστῶν καὶ στὴ Χειροτονία τῶν Ἐπισκόπων του προσέδωσε στὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση τὸν χαρακτηριστὴρα Συμβόλου (Β. Ἰ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, I, Ἀθῆναι 1990, 532-542).

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος καὶ ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (381).

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ὑπῆρξε, ὅπως εἶναι γνωστόν, ἓνας ἀπὸ τοὺς συνεπέστερους ὑπερασπιστὲς, λόγῳ καὶ ἔργῳ, τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου (325) καὶ ἀπὸ τοὺς αὐστηρότερους ἐπικριτὲς ὄλων τῶν αἰρέσεων καὶ τῶν αἰρετικῶν τάσεων στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας τῶν πρώτων αἰώνων (*Ἐγκυρωτός, Πανάριον κ.ἄ.*). Ἡ προσωπικὴ του σχέση μὲ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀλεξανδρείας Μ. Ἀθανάσιο (328-373) δὲν ἦταν ἄσχετη πρὸς τὸν κοινὸ τους ἀγῶνα γιὰ τὴν πίστη τῆς Νικαίας, ἀλλ' οὔτε καὶ πρὸς τὴν ἰδιαίτερη σχέση του μὲ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ ὁποία ἐνισχυόταν ἀπὸ τὸν ἀκμαῖο μοναχισμὸ τῆς Αἰγύπτου, καίτοι ὁ ἴδιος δὲν διέκοψε τοὺς ἰσχυροὺς δεσμούς του μὲ τὸν μοναχισμὸ τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας. Ἐν τούτοις, ὁ ἐνθουσιαστικὸς ζῆλος τοῦ μοναχοῦ γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς ὀρθοδοξίας τῆς πίστεως ἔναντι τῶν

αίρετικῶν δὲν τοῦ ἐπέτρεπε νὰ διακρίνη πάντοτε τὶς σοβαρὲς ἀπὸ τὶς σκόπιμες ἢ καὶ ἐπιτόλαιες καταγγελίες, τὶς ὁποῖες ἀποδεχόταν ἀκριτῶς καὶ ἀντιδρούσε μὲ παρορμητικὸ ἢ καὶ βίαιο τρόπο, ὅπως λ.χ. στὴν περίπτωση τῆς συγκρούσεως του μὲ τὸν ἱερὸ Χρυσόστομο γιὰ τὸ ζήτημα τῶν Μακρῶν ἀδελφῶν.

Οἱ ἀντιδράσεις ὅμως αὐτὲς ἦσαν ἐπικίνδυνες μετὰ τὴν ἀνοδὸ του στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντίας, ἀφ' ἑνὸς μὲν γιατί στὴν Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀνατολῆς κυριαρχοῦσαν οἱ ἀρειανόφρονες ἐπίσκοποι, μὲ τὴν προκλητικὴ μάλιστᾳ ὑποστήριξη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ γιατί οἱ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως εἶχαν διασπασθῆ μὲ τὶς ὀξύτερες ἀντιθέσεις τοὺς στὸ ζήτημα τοῦ Ἀντιοχειανοῦ σχίσματος (362-398), τὸ ὁποῖο διευκόλυνε αὐθαίρετες πρωτοβουλίες ἢ καὶ ἐπικίνδυνες ἀντικανονικὲς πράξεις, ὅπως λ.χ. ἡ ἀντικανονικὴ χειροτονία τοῦ Παυλίνου γιὰ τὸν θρόνο τῆς Ἀντιοχείας. Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐκλέχθη μητροπολίτης τῆς ἐπαρχίας Κύπρου ἀπὸ τὴν Ἐπαρχιακὴ σύνοδο τῆς Κύπρου, συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνες 4, 5, 6 καὶ 7 τῆς Α' Οἰκουμενικῆς συνόδου (325), καὶ εἶχε πλήρη ἐκκλησιαστικὴ αὐτονομία, ὅπως ὅλες οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἐπαρχίες κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα. Κατὰ τὴν ὀρθὴ παρατήρηση τοῦ ἐγκρίτου κανονολόγου καὶ πατριάρχη Ἀντιοχείας Θεοδώρου Βαλσαμῶνος, «τὸ παλαιὸν πάντες οἱ τῶν ἐπαρχιῶν μητροπολίται αὐτοκέφαλοι ἦσαν καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων συνόδων ἐχειροτονοῦντο» (Γ. Ράλλη-Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα*, II, 171), γι' αὐτὸ, τουλάχιστον μέχρι τῆ Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου (381), ἡ αὐτοκεφαλία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου οὔτε ἦταν δυνατὸν νὰ ἀμφισβητηθῆ ἀπὸ ἄλλο μητροπολίτη, οὔτε βεβαίως νὰ ὑποστηριχθῆ ἀπὸ τὸν ἅγιο Ἐπιφάνιο, ἀφοῦ κανεὶς δὲν μπορούσε νὰ τὴν ἀμφισβητήσῃ. Ἐπομένως, εἶναι ἐσφαλμένη γνώμη τοῦ R. Janin, κατὰ τὴν ὁποία «οἱ ἐπίσκοποι τῆς Κύπρου εἶχαν κατὰ κανόνα ὡς μητροπολίτη τὸν ἐπίσκοπο Ἀντιοχείας, ἀλλὰ δὲν ἀποδέχθηκαν τὴν ἐποπτεία αὐτή, καὶ ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντίας ἐθεωρεῖτο ὁ ἀληθινὸς θρησκευτικὸς ἡγέτης τῆς νήσου. Ἐνας ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Ἐπιφανίου διεκδίκησε ἐπίσημως τὴν αὐτονομία αὐτὴ στὴ σύνοδο τῆς Ἐφέσου (431), ἐπικαλούμενος ἀκριβῶς τὴν ὑφισταμένη κατάστασι κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἐπιφανίου» (*Ephrane de Salamine, DHGE*, 15, 619).

Εἶναι ὅμως γεγονὸς ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τῆς Κύπρου στὴν Γ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο (431) ἀπέρριψαν ρητῶς ὡς καινοφανῆ τὴν ἀξίωσι τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀντιοχείας Ἰωάννη νὰ ἐκλέγῃ τὸν μητροπολίτη Κύπρου καὶ ὑποστήριξαν ὅτι μὴ τέτοια ἀξίωσι οὐδέποτε εἶχε προβληθῆ στὸ παρελθόν, ὅπως δὲ δήλωσε ρητῶς ὁ ἐπίσκοπος Κουρίου Ζήνων «ἀπὸ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων οὐδέποτε ἔχουσι δεῖξαι ὅτι ἐπέστη Ἀντιοχεὺς καὶ ἐχειροτόνησεν, οὔτε ἐπεκοινῶνησι πο-

τε τῆ νήσῳ χειροτονίας χάριν». Ὡστόσο, ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδος (381) εἰσήγαγε μὲ τοὺς κανόνες 2 καὶ 6 τῆ Μείζονα σύνοδο τῆς «διοικήσεως» ὡς μία ὑπερμητροπολιτικὴ αὐθεντία, γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιοχείας διεκδικοῦσε τὸν ἔλεγχο τῆς ἐκλογῆς ὄλων τῶν μητροπολιτῶν τῆς Ἀνατολικῆς διοικήσεως, στὴν ὁποία ἀνήκε καὶ ἡ Κύπρος. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, ἡ Γ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδος (431) ἔθεσε τὸ εὐλόγο κανονικὸ ἐρώτημα ὡς πρὸς τὴ σύνοδο, ἡ ὁποία ἐξέλεξε τοὺς τρεῖς τελευταίους μητροπολίτες Κύπρου (*Ἐπιφάνιο, Σαβίνο, Τρωῖλο*), γι' αὐτὸ ὁ ἐπίσκοπος Κουρίου Ζήνων ἀπάντησε ὀρθῶς, ὅτι «καὶ οὗτοι...παρὰ τῶν ἐν Κύπρῳ κατέστησαν καὶ οὐδέποτε χώραν ἔσχεν ὁ τῆς Ἀντιοχέων ἐπίσκοπος ἢ ἕτερός τις εἰς τὴν ἐπαρχίαν τὴν ἡμετέραν χειροτονία ποιήσασθαι» (Β. Γ. Φειδά, *Ὁ θεσμὸς τῆς Πενταρχίας τῶν πατριαρχῶν*, Ι, Ἀθήναι 1969, 205-219).

Εἶναι λοιπὸν προφανές ὅτι ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος, ὡς ὁ μητροπολίτης τῆς ἐπαρχίας Κύπρου, ἀσκοῦσε πλήρως τὴν κανονικὴ δικαιοδοσία του μὲ τὴν τακτικὴ σύγκληση τῆς *Ἐπαρχιακῆς συνόδου*, ἀλλὰ δὲν παρέμενε ἀδιάφορος καὶ γιὰ ὅσα συνέβαιναν στὴν Ἀντιόχεια. Ἔτσι, συντάχθηκε μὲ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὴ Ρώμη στὸ πολὺπλοκο καὶ ἐπικίνδυνο γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς ὅλης Ἐκκλησίας ζήτημα τοῦ *Ἀντιοχειανοῦ σχίσματος* (362-398), ἀφοῦ ἀναγνώρισε ὡς κανονικὸ ἀρχιεπίσκοπο Ἀντιοχείας τὸν Παυλίνο καὶ ὄχι τὸν Μελέτιο, τὸν ὁποῖο ὅμως ἀναγνώριζαν ὅλες οἱ ἄλλες Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ λόγος τῆς ἐπιλογῆς του αὐτῆς ἦταν τὸ γεγονός ὅτι ὁ Μελέτιος εἶχε ἐκλεγῆ ἀπὸ τοὺς ἀρειανόφρονες στὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860) ὡς «ὁμοιουσιανός» καὶ εἶχε χειροτονηθῆ ἀπὸ τὸν ἀρειανόφρονα μητροπολίτη Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Ἀκάκιο, γι' αὐτὸ κατὰ τὴ γνώμη του, ἦταν ὑποπτος γιὰ αἰρετικὲς δοξασίες περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπως ὅλοι σχεδὸν οἱ «ὁμοιουσιανοί», καίτοι ὁ Μελέτιος εἶχε ἤδη διακηρύξει ρητῶς κατὰ τὴ χειροτονία του τὴν ἀποδοχὴ τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας.

Εἶναι ὅμως ἐπίσης προφανές ὅτι ἡ ἄκριτη ὑποστήριξη τοῦ Ἐπιφανίου πρὸς τὸν ὑποπτο γιὰ σαβελλιανικὲς παρεκκλίσεις Παυλίνο τὸν ἔφερε σὲ ἀντίθεση ὄχι μόνον πρὸς τὸν κύριο ὑποστηρικτὴ τοῦ Μελετίου Μ. Βασιλείο, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὅλους τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀνατολῆς, γι' αὐτὸ, μὲ πρόσχημα τῆς διήθεν διαμάχης μεταξὺ τῶν μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης ὡς πρὸς τὴν ὀρθοδοξία τοῦ Μ. Βασιλείου, δὲν δίστασε νὰ τοῦ προτείνῃ ἀφελῶς μὲ ἐπιστολὴ του νὰ συντάξῃ μία ὀρθόδοξη Ὁμολογία πίστεως (*Λίβελλο*) γιὰ τὴν εἰρήνευση τῶν μοναχῶν καὶ νὰ ἀποστείλῃ σχετικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Παυλίνο, ἥτοι νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ ἐμμέσως ὡς κανονικὸ ἀρχιεπίσκοπο Ἀντιοχείας. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Μ. Βασιλεί-

ου και στίς δύο προτάσεις του ἁγίου Ἐπιφανίου ἦταν κατηγορηματικῶς ἀρνητική και ἐμμέσως ἐπικριτική, με τὴν ὑπόμνηση μάλιστα ὅτι ὁ Μελέτιος ἦταν ἀκόμη ἐξορίστος γιὰ τὴν ἐμμονή του στὴν ὀρθοδοξία τῆς πίστεως τῆς Νικαίας (Ἐπιστ., 258, 259). Συνεπῶς, ὁ Ἐπιφάνιος στὴν ἀδιάλλακτη υπεράσπιση τῶν ἐπιλογῶν του σὲ ζητήματα πίστεως υπερέβαινε συνήθως τὰ καθιερωμένα ὅρια τῆς κανονικῆς τάξεως, ὅπως λ.χ. *σὸ ζήτημα τοῦ ὠριγενισμού*, γι' αὐτὸ και οἱ ἀγῶνες του γιὰ τὴν ὀρθοδοξία τῆς πίστεως, καιτοὶ ἦσαν συνεπεῖς πρὸς τίς προσωπικὲς πεποιθήσεις του, δὲν λειτούργησαν πάντοτε θετικὰ γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ του κῦρος.

Ἡ ἐμμονή λοιπὸν τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου στὴν κοινωνία του με τὸν Παυλίνο, ἦτοι ἢ μὴ ἀναγνώριση τοῦ προέδρου τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου Μελετίου, ἐξηγεῖ τόσο τὴ μὴ πρόσκληση γιὰ τὴ συμμετοχή του στὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (381), ὅσο και τίς ἐπιφυλάξεις του γιὰ τίς ἀποφάσεις της, εἰδικότερα σὸ ζήτημα τοῦ Ἀντιοχειανοῦ σχίσματος. Πράγματι, ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος οὔτε προσκλήθηκε, οὔτε συμμετέσχε στὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο, στὴν ὁποία δὲν προσκλήθηκαν προφανῶς οἱ ἐπίσκοποι ἀπὸ ὅσες Ἐκκλησίες ἀναγνώριζαν ὡς κανονικὸ ἀρχιεπίσκοπο Ἀντιοχείας τὸν Παυλίνο, ὅπως οἱ ἐπίσκοποι ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τῶν θρόνων τῆς Ρώμης, τῆς Ἀλεξανδρείας και τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ και τῆς Κύπρου, καιτοὶ προσκλήθηκαν ἐπίσκοποι ἀπὸ ὅλες τίς ἄλλες «διοικήσεις» τῆς Ἀνατολῆς (Ἀνατολῆς, Ἀσίας, Πόντου, Θράκης), οἱ ὁποῖοι ἀναγνώριζαν τὸν Μελέτιο. Ἐπομένως, ὀρθῶς ἀπουσιάζει τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν συμμετασχόντων στὴ Σύνοδο ἐπισκόπων (Mansi, III, 568-572), ἀνεξαρτήτως τῆς γνησιότητος ἢ μὴ τοῦ συγκεκριμένου καταλόγου (W. Schneemelcher, *Ephraim von Salamis*, R.A.C., V, 911), ἀφοῦ δὲν ἔλαβε μέρος στίς ἐργασίες της.

Ἡ ἀπουσία του ἐπιβεβαιώνεται και ἀπὸ τὴν ἀντίδρασή του στίς ἀποφάσεις τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου γιὰ τὸ Ἀντιοχειανὸ σχίσμα, ἰδιαίτερα μετὰ τὸν αἰφνίδιο θάνατο τοῦ Μελετίου (381) και τὴν ἄμεση ἐκλογή ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ διαδόχου του γιὰ τὴν Ἀντιόχεια Φλαβιανοῦ, ἀφοῦ συνόδευσε τὸν Παυλίνο στὴ Ρώμη μαζί με τὸν Ἰερώνυμο (382) γιὰ νὰ πείσουν τὸν πάπα Δάμασο και τὴ ρωμαϊκὴ σύνοδο νὰ μὴ ἀναγνωρίσουν τὸν Φλαβιανὸ και νὰ ἐπιμείνουν στὴν ὑποστήριξη τοῦ Παυλίνου. Κατὰ τὴ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ ἐκκλ. ἱστορικοῦ Σωζομενοῦ, «πλεῖστοι σφᾶς ἀπέσχισαν τῆς πρὸς Φλαβιανὸν κοινωνίας και ὑπὸ Παυλίνῳ ἐκκλησίαζον. Διεφέροντο δὲ τούτου χάριν πρὸς ἀλλήλους και αὐτοὶ ἱερεῖς. Καὶ Αἰγύπτιοι μὲν και Ἀράβιοι και Κύπριοι, ὡς ἐπὶ ἡδικημένῳ Παυλίνῳ ἠγανάκτουν...» (Ἐκκλ. Ἱστορία, VII, 11). Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος λοιπὸν εἶχε ἠγε-

τικὸ ρόλο στὸ ὄλο ζήτημα ὄχι μόνο γιὰ τὴν παράταση τοῦ Ἀντιοχειανοῦ σχίσματος, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν σεβασμὸ τοῦ κύρους τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὡστόσο, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀποδέχθηκε μὲ ιδιαίτερη ἱκανοποίηση καὶ ἐφάρμοσε μὲ εὐνόητη προθυμία τὶς ἀποφάσεις τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου τόσο γιὰ τὴν ἄμεση κίνηση τῆς διαδικασίας, ὅσο καὶ γιὰ τὸν τρόπο ἐπιστροφῆς τῶν αἵρετικῶν καὶ τῶν σχισματικῶν στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, συμφώνως πρὸς τὸ σχετικὸ διάταγμα (380) τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου Α΄ γιὰ τὴ γενικὴ ἐπιβολὴ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας σὲ ὅλους τοὺς χριστιανοὺς τῆς αὐτοκρατορίας.

2. Ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ τὸ Σύμβολο Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως

Κατὰ τὴ σύγκληση τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου (381) κοινὸς τόπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως ἦταν ἅφ' ἑνὸς μὲν ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ εἰσαχθῆ στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἕνα ἄλλο Σύμβολο πίστεως ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας, ἀφοῦ στὴν ὑπεράσπισή του ἀφιερώθηκαν ὅλοι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ οἱ θεολογικοὶ ἀγῶνες τοῦ Δ΄ αἰῶνα, ἅφ' ἑτέρου δὲ ὅτι στὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας δὲν ἦταν πλέον δυνατὸν οὔτε νὰ προστεθῆ, οὔτε νὰ ἀφαιρεθῆ ὅτιδήποτε ἄλλο ἀζημίως γιὰ τὴν ὀρθοδοξία τῆς πίστεως, ἀφοῦ κάλυπτε μὲ περιεκτικὸ τρόπο τὸ ὄλο περιεχόμενον τοῦ μυστηρίου τῆς ἐν Χριστῷ θείας οἰκονομίας. Τὴ συνειδήση αὐτὴ διακήρυξε ὁ Μ. Ἀθανάσιος στὴ σύνοδο τῆς Σαρδικῆς (343), ὅταν προτάθηκε ἡ σύνταξη καὶ ἄλλου Συμβόλου, ὅπως ἔπρατταν οἱ ἀρειανόφρονες σὲ κάθε συνοδικὴ συνέλευσή τους. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ὑπέμνησε ὅτι οἱ ἀρειανόφρονες δὲν ἔχουν Σύμβολο πίστεως, γι' αὐτὸ προτείνουν νέα, ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία ἔχει Σύμβολο πίστεως, τὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας. Ὡστόσο, μετὰ τὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (325) προέκυψαν καὶ ἄλλες αἱρέσεις, οἱ ὁποῖες δὲν ἀπεκλείοντο ρητῶς στὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας.

Ὑπὸ τὴν προοπτικὴ αὐτῆ, ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδος (381) ὄρισε «μὴ ἀθετησθαι τὴν πίσιν τῶν Πατέρων τῶν τριακοσίων δέκα ὀκτώ, τῶν ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας συνελθόντων, ἀλλὰ μένειν ἐκείνην κυρίαν καὶ ἀναθεματισθῆναι πᾶσαν αἵρεσιν. Καὶ εἰδικῶς τὴν τῶν Εὐνομιανῶν, εἴτ' οὖν Εὐδοξιανῶν, καὶ τὴν τῶν Ἡμαρειῶν, εἴτ' οὖν Πνευματομάχων, καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν καὶ τὴν τῶν Μαρκελλιανῶν καὶ τὴν τῶν Φωτεινιανῶν καὶ τὴν τῶν Ἀπολλιναριστῶν» (καν. 1). Εἶναι λοιπὸν προφανὲς ὅτι ὁ κανόνας αὐτὸς ἀναφέρεται κυρίως στὶς μεταγενέστερες ἀπὸ τὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο αἱρετικὲς παρεκκλίσεις τόσο

τῶν ἀρειανοφρόνων (*Εὐνομιανῶν, Εὐδοξιανῶν, Ἡμιαρείων, Πνευματομάχων*) ὅσο καὶ τῶν πολεμιῶν τους (*Σαβελλιανῶν, Μαρκελλιανῶν, Φωτεινιανῶν, Ἀπολλιναριστῶν*). Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, ὁ κανόνας 7 τῆς συνόδου ὀρίζει τὴν κανονικὴ διαδικασία ἀποδοχῆς τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν σχισματικῶν στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε μὲ τὴν ἐπίδοση *Λιβέλλου πίστεως* καὶ τὴν ἐπανάληψη τοῦ *Χρισμάτος* (*Ἀρειανούς, Μακεδονιανούς, Ἀπολλιναριστές κ.ἄ.*) ἢ καὶ μὲ τὴν τέλεση τοῦ *Βαπτίσματος* καὶ τοῦ *Χρισμάτος* μετὰ τὴν ἐπίδοση *Λιβέλλου πίστεως* (*Εὐνομιανούς, Μοντανιστές, Σαβελλιανούς*).

Βασικό, λοιπόν, κοινὸ καὶ ἀπαραίτητο στοιχεῖο ὄλων τῶν καθιερωμένων «κατὰ κανονικὴν ἀκρίβειαν» ἢ καὶ «κατ' ἐκκλησιαστικὴν οἰκονομίαν» διαδικασιῶν ἦταν ὁ *Λιβέλλος πίστεως*, ὁ ὁποῖος ἦταν ἡ ἀναγκαία ὑποκειμενικὴ προϋπόθεση (*sine qua non*) γιὰ τὴν κίνηση ὅλης τῆς κανονικῆς διαδικασίας ἐπιστροφῆς τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν σχισματικῶν στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ Σῦμβολο ὅμως τῆς Νικαίας δὲν κάλυπτε πλέον ὅλες τὶς νεώτερες αἰρέσεις (*Εὐνομιανούς, Μακεδονιανούς, Πνευματομάχους, Ἀπολλιναριστές, Μαρκελλιανούς*), γι' αὐτὸ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς κοινὸς *Λιβέλλος πίστεως* γιὰ ὄλους αὐτοὺς τοὺς αἰρετικούς. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, ἡ Β΄ Οἰκουμένη συνόδος ἀποφάσισε τὴ σύνταξη μιᾶς εἰδικῆς γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ Ὁμολογίας *πίστεως* μὲ βᾶσι βεβαίως τὸ Σῦμβολο τῆς Νικαίας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς ἀναγκαῖες προσθήκες γιὰ τὴ θεολογικὴ ἀντίκρουση τῶν κακοδοξιῶν ὄλων τῶν νέων αἰρέσεων, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποδώσῃ στὸ κείμενο αὐτὸ, *παρὰ τὰ ἀντιθέτως ὑποστηριζόμενα*, τὸν χαρακτήρα ἐνὸς ἐπισήμου *δογματικοῦ Ὁροῦ* τῆς συνόδου ἢ μιᾶς προσθήκης στὸ Σῦμβολο τῆς Νικαίας, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχαν οἱ κανονικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴ διατύπωση *δογματικοῦ Ὁροῦ* καὶ δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ προσθήκη στὸ Σῦμβολο τῆς Νικαίας.

Ἡ συνταχθεῖσα λοιπὸν ὀρθόδοξη Ὁμολογία *πίστεως* θὰ ἔπρεπε ἀπλῶς νὰ χρησιμοποιηθῆ στὴ συγκεκριμένη διαδικασία ὡς ἕνας κοινὸς *Λιβέλλος πίστεως* γιὰ τὴν ἀποδοχὴ σὲ ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία ὄλων τῶν ἤδη κατεγνωσμένων αἰρετικῶν, ἀλλ' ὅμως θὰ ἔπρεπε ἐπίσης νὰ ἀναπτύξῃ τὴν αὐθεντικὴ πίστη τῆς Νικαίας καὶ ἔναντι τῶν νέων αἰρέσεων, ὥστε νὰ μὴ προκύψουν περιπτώσεις συζητήσεις ἢ συγχύσεις κατὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ *Λιβέλλου πίστεως* ἀπὸ τὶς διάφορες ομάδες τῶν αἰρετικῶν. Βεβαίως, στὴν ἀρχὴ τοῦ *Λιβέλλου πίστεως* παρατέθηκε ὁλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας, μὲ μικρὲς καὶ ἀσήμαντες φραστικὲς τροποποιήσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ μία σημαντικὴ σύντομη προσθήκη («*οὗ τῆς Βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος*») ἐναντίον τῆς σχετικῆς αἰρετικῆς διδασκαλίας τῶν Μαρκελλιανῶν. Ἐκτενέστερη ὅμως ὑπῆρξε ἡ ἀνάπτυξη τῆς πίστεως τῆς Νικαίας

ας για τὴ θεότητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸ ὁποῖο ὁμολογεῖται ὡς «τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλήσαν διὰ τῶν Προφητῶν», ὅπως ἐπίσης καὶ για τὶς ιδιότητες τῆς Ἐκκλησίας (*εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν*).

Ἐν τούτοις, οἱ τροποποιήσεις καὶ οἱ προσθήκες αὐτὲς στοὺς Σύμβολο τῆς Νικαίας θὰ ἦσαν καὶ ὡς ὑπόθεση ἀδιανόητες, ἂν τὸ κείμενο τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου δὲν ἦταν μίᾳ ἀπλῆ Ὁμολογία πίστεως για μόνη τὴ συγκεκριμένη ἐκκλησιαστικὴ χρῆση, ἀφοῦ για μίᾳ πεντηκονταετία περίπου μετὰ τὴν Δ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο (325) οἱ ὀρθόδοξοι ἀπέρριπταν τὴν προσθήκη ἀκόμη καὶ ἐνὸς ἰῶτα στοὺς Σύμβολο τῆς Νικαίας (*ὁμοιούσιος ἀντὶ ὁμοούσιος*). Βεβαίως, ἡ προσθήκη ἐνὸς ἰῶτα θὰ ἔθετε μὲν τέρατα στὶς ὀξυτάτες θεολογικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς συγκρούσεις, ἀλλὰ συγχρόνως θὰ καταργοῦσε καὶ τὰ ὅρια μεταξὺ ὀρθοδοξίας καὶ αἰρέσεως, ὅπως βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἔκπτωση τῶν «ὁμοιουσιανῶν» ἀρειανοφρόνων στὴν ἄρνηση τῆς θεότητας καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος (*Πνευματομάχοι*). Ἡ Σύνοδος λοιπὸν εἶχε πλήρη συνείδηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς τῆς εὐθύνῃς ὅχι μόνον νὰ μὴ προσθέσει, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ ἀφαιρέσει λέξη στοὺς Σύμβολο τῆς Νικαίας. Εἶχε ὅμως ἐπίσης πλήρη συνείδηση καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τῆς εὐθύνῃς νὰ ἀναθεματίσει «*πᾶσαν αἵρεσι*» (καν. 1), γι' αὐτὸ καὶ συνέταξε ἕνα *Λίβελλον πίστεως*, κατὰ τὸν τύπο τοῦ «*Τόμου*» τῆς πρόσφατης συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (379), τὸν ὁποῖο μάλιστα ἐπικύρωσε (καν. 5), ἀλλ' ὅχι βεβαίως κατὰ τὸν τύπο ἐπισημοῦ Συμβόλου πίστεως. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἐρμήνευσε τὴ θεολογικὴ τῆς συμβολῆς ἢ ἴδια ἡ Σύνοδος, κατὰ τὴ δευτέρη περίοδο τῶν ἐργασιῶν τῆς (382), ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴ συνοδικὴ τῆς Ἐπιστολῆς: «*Τὰ μὲν οὖν κατὰ τὴν πίστιν τὴν παρ' ἡμῶν ἀνυποστόλως κληρονομημένην, ὡς ἐν κεφαλαίῳ τοιαῦτα: περὶ ὧν καὶ ἐπιπλέον ψυχαγωγηθῆναι δυνήσεσθε τῶν τε ἐν Ἀντιοχείᾳ Τόμῳ παρὰ τῆς ἐκεῖ συνελθούσης συνόδου γεγεννημένων καὶ τῶν (=Τόμῳ) πέρουσιν ἐν Κπόλει παρὰ τῆς Οἰκουμενικῆς ἐκτεθέντι συνόδου (=τῆς Συνόδου τοῦ 381), ἐν οἷς πλατύτερον τὴν πίστιν ὁμολογήσαμεν καὶ τῶν ἑναγχοῦς καινοτομηθειῶν αἰρέσεων ἀναθεματισμὸν ἔγγραφον πεποιήκαμεν*» (Mansi, III, 581-588).

Ὅπως λοιπὸν ὁ ὀρθόδοξος «*Τόμος*» τῆς συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (379) ἦταν μίᾳ «*Ἐκθεσις πίστεως*» τῆς συνόδου, ἔτσι καὶ ὁ «*Τόμος*» τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου (381) ἦταν μίᾳ «*Ἐκθεσις πίστεως*» τῆς συνόδου καὶ ὅχι βεβαίως μίᾳ ἐπίσημη συμπλήρωση τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας. Ἄλλωστε, στὴν περίπτωση αὐτῆς, ἦτοι ἂν εἶχε γίνει δεκτὸς ὡς προσθήκη στοὺς Σύμβολο τῆς Νικαίας ἢ καὶ ὡς αὐτοτελὲς Σύμβολο πίστεως, ἢ Β' Οἰκουμενικὴ σύνοδος ὅχι μόνον θὰ τὸ ἀνακοί-

νωνε όφειλετικῶς στή *Συνοδική της έπιστολή*, αλλά και θα τὸ απέστειλε συνημμένως σὲ ὅλες τὶς κατὰ τόπους Ἐκκλησίες ὡς τὸ ὑποχρεωτικὸ πλέον νέο Σύμβολο πίστεως καὶ ὄχι ὡς μία «ἐπιπλέον» οἰκοδομὴ στήν ὀρθή πίστη («*ψυχαγωγηθῆναι*») τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας. Εἶναι λοιπὸν προφανές ὅτι ὁ «*Τόμος*» τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου ἦταν ἀπλῶς μία «*Ἐκθεσις πίστεως*», τὴν ὁποία θα ἔπρεπε νὰ ὑπογράψουν ὡς «*Λίβελλον πίστεως*» ὅλοι οἱ προαναφερθέντες αἰρετικοὶ γιὰ νὰ γίνουν δεκτοὶ στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, ὄχι μόνο δὲν ἀπεστάλη στὶς κατὰ τόπους Ἐκκλησίες ὡς Σύμβολο πίστεως, ὅπως δὲν ἀπεστάλη καὶ ὁ κυρωθεὶς ἀπὸ τὴ Σύνοδο (καν. 5) «*Τόμος*» τῆς συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (379), ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε προβλήθηκε ὡς Σύμβολο πίστεως μέχρι τὴν ἐπίσημη ἀναγνώρισή του ἀπὸ τὴ Δ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (451), παρὰ τὶς γενικῶς ὑποστηριζόμενες ἀντίθετες ὑποθέσεις.

Βεβαίως, οὔτε ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδος τὸ παρέδωσε στήν Ἐκκλησία ὡς Σύμβολο πίστεως, οὔτε ἡ Γ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδος (431) γινώριζε τὴν ὑπαρξὴ του, καίτοι μία συνεδρία τῆς ἀφιερώθηκε στήν ἀπόρριψη τοῦ προταθέντος Συμβόλου πίστεως τοῦ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, ἀφοῦ ὑπερασπίστηκε ἀπεριφράστως τὸ κῦρος τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας. Συνεπῶς, παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τοῦ E. Schwartz καὶ τοῦ καθηγητοῦ Ἰω. Καρμίρη (B. Ἰ. Φειδᾶ, *Ἐκκλ. Ἱστορία*, I, 535), ἡ Γ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδος ἀγνοοῦσε τὴν ὑπαρξὴ Συμβόλου πίστεως, τὸ ὁποῖο δὲν χρησιμοποιήθηκε τότε ὡς ἐπίσημο δογματικὸ κείμενο μέχρι τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (451), ἀφοῦ ἀρκοῦσε τὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας. Ἡ ἀναγνώρισή του ὅμως ὡς Συμβόλου πίστεως ἀπὸ τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (451) σημαίνει σαφῶς ὄχι μόνο ὅτι τὸ κείμενο προϋπήρχε, ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶχε ἤδη καθιερωθῆ στήν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση ὡς μία ἀναμφιβόλως αὐθεντικὴ ἔκφραση τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τόσο γιὰ τὴν ἐπιστροφή στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τῶν ὡς αἰρετικῶν κατεγνωσμένων ἐπισκόπων καὶ λοιπῶν κληρικῶν, ὅσο καὶ γιὰ τὴν Ὁμολογία πίστεως τῶν βαπτιζομένων καὶ γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς ὀρθοδοξίας τῶν ἐκλεγομένων νέων ἐπισκόπων. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, παρὰ τὴ μὴ ἐπίσημη χρησιμοποίησή του ὡς Συμβόλου πίστεως στὶς θεολογικὲς ἔριδες μέχρι τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο, παρέμεινε στὴ μνήμη τῆς Ἐκκλησίας ὡς μία καθιερωμένη στήν ἐκκλησιαστικὴ πράξη ὀρθόδοξη Ὁμολογία πίστεως, ἡ ὁποία μάλιστα συντάχθηκε ἀπὸ μία Σύνοδο μὲ οἰκουμενικὸ πλέον κῦρος, γι' αὐτὸ ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο ὄχι μόνο ὡς πιστὸ στήν πίστη τῆς Νικαίας, ἀλλὰ καὶ ὡς αὐτοτελὲς Σύμβολο πίστεως τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου (B. Ἰ. Φειδᾶ, *Ἐκκλ. Ἱστορία*, I, 532 κέξ.).

3. Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος καὶ τὸ Σύμβολο Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως

Ἡ μόνη μέχρι τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (451) μαρτυρία περὶ τοῦ «Τόμου» ὡς ἐπίσημου Βαπτιστηρίου συμβόλου τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχει, καθ' ἡμᾶς, στὸ ἔργο «Ἀγκυρωτός» τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου, ὁ ὁποῖος παραθέτει σὲ δύο διαδοχικὰ κεφάλαια τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὄχι μόνον αὐτούσιο τὸ κείμενο τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου (κεφ. 119), ἀλλὰ καὶ μία θεολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ περιεχομένου του (κεφ. 120). Ἐν τούτοις, ἡ συγγραφή τοῦ Ἀγκυρωτοῦ ἔχει ἤδη χρονολογηθῆ με ἀπόλυτη καὶ ἀδιαμφισβήτητη βεβαιότητα τὸ 374, ἥτοι ἑπτὰ ἔτη πρὶν ἀπὸ τὴ σύγκληση τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου (381), γι' αὐτὸ καὶ ἡ θεολογικὴ ἔρευνα ἀναζήτησε τὴν ἐξήγηση τῆς πρωτύστερης αὐτῆς μαρτυρίας, ἀφοῦ τὸ κείμενο τοῦ Συμβόλου αὐτοῦ ὑπάρχει σὲ ὅλα τὰ σωζόμενα γνωστὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τοῦ συγκεκριμένου ἔργου τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτῆ, ὑποστηρίχθηκε ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ Σύμβολο αὐτὸ προϋπήρχε ὡς ἓνα «ἱεροσολυμιτικὸν σύμβολο» καὶ υἱοθετήθηκε αὐτούσιο ἀπὸ τὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (J. Hort, *Two Dissertations*, Cambridge 1876, 73 κ.ἑξ. A.v. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, II, 276 κ.ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, *Konstantinopolitanisches Symbol*, PRE., XI, 19 κ.ἑξ. J. Kunze, *Das nicaenisch-konstantinopolitanische Symbol*, Leipzig, 1898 κ.ἄ.). Ὡστόσο, ὑποστηρίχθηκε ἐπίσης ἡ ὑπόθεση ὅτι ἦταν τὸ Βαπτιστήριον σύμβολο τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου πρὶν ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου στὴ νῆσο (κεφ. 119), τὸ ὁποῖο υἱοθετήθηκε καὶ ἀπὸ τὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο, ἐνῶ ἡ θεολογικὴ ἐρμηνεία του (κεφ. 120) εἶναι ἓνα ἄλλο Σύμβολο πίστεως ἱεροσολυμιτικῆς παραδόσεως, τὸ ὁποῖο εἴτε συντάχθηκε ἢ ἀναθεωρήθηκε ἀπὸ τὸν ἅγιο Ἐπιφάνιο.

Κατὰ τὸν ἔγκριτο λοιπὸν πατρολόγο F. Cayré (*Patrologie et histoire de la Théologie*, Paris 1938, 387), ἡ κατηχητικὴ ἔκθεση τῆς ὀρθοδόξου πίστεως στὸν Ἀγκυρωτόν «συμπληρώνεται με δύο Σύμβολα, τὰ ὁποῖα συνιστᾶ ὁ ἐπίσκοπος γιὰ τὴν τέλεση τοῦ Βαπτίσματος: τὸ πρῶτο, τὸ πιὸ σύντομο (κεφ. 119), εἶναι προφανῶς τὸ υἱοθετηθὲν στὴν Κωνσταντία Βαπτιστήριον σύμβολο λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφιξη τοῦ Ἐπιφανίου. Τὸ δεῦτερο (κεφ. 120) εἶναι ἴσως ἔργο τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου (τὸ ὁποῖο εἶναι εἴτε ἔργο του στὸ σύνολό του ἢ ἀναθεώρηση τοῦ Συμβόλου τῶν Ἱεροσολύμων). Τὸ πρῶτο μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήθηκε ὡς βάση γιὰ τὸ Σύμβολο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (381)». Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἀποδέχθηκαν ἀκρίτως πολλοὶ ἔγκριτοι πατρολόγοι, ὅπως λ.χ. ὁ J. Quasten (*Patrology*, III 1986, 386-387), ὁ ὁποῖος ἐπαναλαμβάνει περιέργως κατὰ λέξη τὴν ὑπόθεση τοῦ

Ε. Σαγρέ τόσο για τὸ πρῶτο, ὅσο καὶ για τὸ δεύτερο Σῦμβολο τοῦ Ἄγκυρωτοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ σχολιάσῃ τὴν προϋπὸστη παραθέσῃ ὡς πρῶτου Σῦμβόλου, ἦτο τοῦ «Τόμου» τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου: «Ἀκολουθοῦν δύο Σῦμβολα, τὰ ὁποῖα ὁ Ἐπιφάνιος συνιστᾶ νὰ χρησιμοποιοῦνται στὸ Βάπτισμα. Τὸ πρῶτο καὶ συντομώτερο Σῦμβολο (κεφ. 119) εἶναι τὸ Βαπτιστήριο σῦμβολο τῆς μητροπόλεως Κωνσταντίας (Σαλαμῖνος), τὸ ὁποῖο εἰσήχθη ὄχι πολὺ ἐνωρίτερα ἀπὸ τὴν ἐκλογή τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου. *Ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδος (381) ἀποδέχθηκε αὐτὴ τὴν Ὁμολογία πίστεως μὲ μικρὲς τροποποιήσεις καὶ τὴν κατέστησε ἔκτοτε Βαπτιστήριο σῦμβολο για ὅλη τὴν Ἀνατολή.* Τὸ δεύτερο ἐκτενέστερο Σῦμβολο (κεφ. 120) συντάχθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἐπιφάνιο» (σελ. 387).

Ὁ Π. Χρήστου (*Ἑλληνικὴ Πατρολογία Α΄*, Θεσσαλονίκη, 1989, 563), καίτοι δὲν ἀγνοεῖ τὴ γνώμη τοῦ Χρυσόστομου Παπαδοπούλου (*Τὸ Σῦμβολο τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου*, ΕΕΘΣΠΑ, 1924, 16-25) για μεταγενέστερη παρεμβολὴ στὸ κεφ. 119 τοῦ Ἄγκυρωτοῦ τοῦ Σῦμβόλου τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου, προβληματίζεται για τὴ σχέση τῶν δύο Σῦμβόλων. Ἔτσι, παρατηρεῖ ὅτι «τὸ μὲν δεύτερον συνετάχθη ἀπὸ αὐτὸν ὡς ἐρμηνεία τοῦ Σῦμβόλου τῆς Νικαίας. Τὸ πρῶτον ὅμως εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ γενόμενον δεκτὸν μετὰ τινὰ ἔτη ὑπὸ τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου, θεωρεῖται δὲ κοινῶς ὅτι ἦτο τὸ Σῦμβολο τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἐπιφανίου. Θὰ ἦτο ὅμως τουλάχιστον πολὺ περιεργον νὰ δοθῇ τοιαύτη τιμὴ ὑπὸ τῆς Συνόδου τοῦ 381 εἰς τὸ Σῦμβολο, τὸ ὁποῖον προέβαλεν δι' ἔργου του εἰς θεολόγος, ὁ ὁποῖος δὲν ἐδέχθη νὰ παραστῇ εἰς τὴν σύνοδο ταύτην (ὁπότε δὲν ὑπῆρχε κανεὶς διὰ νὰ τὸ εἰσηγηθῇ ὡς δημοῦργημά του), ἀλλὰ καὶ ἦτο ἀντίπαλος πρὸς τὸν πρῶτον πρόεδρον αὐτῆς Μελέτιον Ἀντιοχείας καὶ ψυχρὸς πρὸς τὸν δεύτερον πρόεδρον Γρηγόριον Θεολόγον, καὶ ἀντέδρασεν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς».

Ὁ Στ. Παπαδόπουλος (*Πατρολογία*, II, Ἀθήνα 1990, 727) παρατηρεῖ ὅτι «τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο Σῦμβολα τοῦ Ἄγκυρωτοῦ δὲν ἀποτελέσῃ τὴν βάση τοῦ Σῦμβόλου τῆς Κπόλεως, ὅπως νόμισαν πολλοί», ἀφοῦ «τὸ πρῶτο πού ἔχει τίς προσθήκες τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου (381), ὁπωσδήποτε ἐμφιλοχωρήθηκε μετὰ τὸ 374, διότι τὰ νέα του στοιχεῖα (σὲ σχέση μὲ τὸ Σῦμβολο τῆς Νικαίας) λείπουν ἀπὸ τὴν ἀρχαία αἰθιοπικὴ μετάφραση καὶ προπαντὸς ἀπὸ τὸ δεύτερο παρατιθέμενο Σῦμβολο, πού συνιστᾶ ἀνάπτυξη (στὰ χριστολογικά του κυρίως τμήματα) ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἐπιφάνιο τοῦ Σῦμβόλου τῆς Νικαίας». Ὡστόσο, καθ' ἡμᾶς, καίτοι εἶναι σημαντικὴ ἡ ἀπουσία τῶν «νέων στοιχείων» στὴν αἰθιοπικὴ μετάφραση, ἐν τούτοις «τὰ νέα στοιχεῖα σὲ σχέση μὲ τὸ Σῦμβολο τῆς Νικαίας» δὲν λείπουν, ὅπως θὰ δοῦμε, στὸ δεύτερο Σῦμβολο τοῦ Ἐπιφανίου.

Υπό τὸ πνεῦμα αὐτό, ὁ R. Janin (*Eriphane de Salamine*, DHGE, 15, 626) ἀποδέχθηκε μὲ σχηματικὸ τρόπο τὴν εὐλογία ἱστορικὴ προσέγγιση τοῦ ζητήματος, ἥτοι ὅτι «ὁ Ἀγκυρωτὸς κατακλείεται μὲ δύο Σύμβολα: τὸ πρῶτο εἶναι τὸ λεγόμενο Σύμβολο Νικαίας-Κπόλεως, ἀλλὰ σήμερον γίνεται γενικότερα δεκτὸ ὅτι ὁ Ἐπιφάνιος εἶχε θέσει ἐκεῖ τὸ αὐθεντικὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας καὶ ὅτι ἕνας γραφέας τὸ ἀντικατέστησε μὲ τὴ σύγχρονη μορφή του. Τὸ δεύτερο εἶναι μία προσωπικὴ σύνθεση τοῦ Ἐπιφανίου». Ἡ ἱστορικὴ προσέγγιση εἶναι γνωστὴ καὶ εὐλογία, ἀλλ' ὅμως θεωρεῖται αὐτονόητη καὶ δὲν ὑποστηρίζεται μὲ ἀποδεικτικὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ὀρθότητά της. Ἄλλωστε, παρὰ τὶς ἀνωτέρω ἀντίθετες προσεγγίσεις, ὁ R. Janin, ὅπως καὶ ὄλοι οἱ εἰδικοὶ ἐρευνητὲς τοῦ θέματος, δὲν ἀναζήτησε τὴ σχέση τοῦ δευτέρου Συμβόλου (κεφ. 120) τόσο μὲ τὸ αὐθεντικὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας, ὅσο καὶ μὲ τὸ λεγόμενο Σύμβολο Νικαίας-Κπόλεως.

4. Τὸ Σύμβολο πίστεως τῆς Δ' καὶ ὁ Τόμος πίστεως τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου

Εἶναι λοιπὸν προφανὲς ὅτι οἱ προτάσεις αὐτὲς εἶναι ἀβάσιμες, ἀφοῦ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῇ μὲ ἰσχυρὰ ἐσωτερικὰ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο τοῦ Ἀγκυρωτοῦ, χωρὶς δηλαδὴ τὶς ἀνωτέρω πολύπλοκες ἢ ἀβάσιμες ὑποθέσεις, μία θεμελιωμένη καὶ εὐλογία ἐρμηνεία τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν τῶν πηγῶν, ἡ ὁποία ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ ἀνασυνδέῃ τὸ ἔργο τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου (381) πρὸς τὴν καθερωμένη στὴν κανονικὴ παράδοση διαδικασίᾳ ἀποδοχῆς τοῦ Τόμου τῆς (receptio) ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐξηγῇ τὴν ἀναγνώρισή του ὡς Συμβόλου πίστεως ἀπὸ τὴ Δ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο (451), ἥτοι ὅτι:

Πρῶτον, τὸ Σύμβολο Νικαίας-Κπόλεως δὲν προϋπῆρχε τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου (381), ὅπως ὑποστηρίζεται, ὡς *ιεροσολυμιτικὸ* ἢ ὡς *κυπριακὸ Βαπτιστήριον σύμβολο*, τὸ ὁποῖο ἔγινε δεκτὸ ἀπὸ τὴ Σύνοδο αὐτή, γιὰ τὸν προεδρεύσαν τῆς Συνόδου μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μελετίου ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀναφέρεται ρητῶς στὴ σύνταξή του ἀπὸ τὴ Β' Οἰκουμενικὴ σύνοδο, κατ' ἀναφορὰν μάλιστα τόσο πρὸς τὸ αὐθεντικὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας, ὅσο καὶ πρὸς τὶς νέες αἰρέσεις: «*Ἡμεῖς τῆς κατὰ Νίκαιαν πίστεως (=Σύμβολο Νικαίας)... οὐδὲν οὔτε προετιμήσαμεν, οὔτε προτιμᾶν δυνάμεθα, ἀλλ' ἐκείνης ἐσμὲν τῆς πίστεως σὺν Θεῷ καὶ ἐσόμεθα, προσδιαθροῦντες τὸ ἐλλειπῶς ἐκείνοις περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τὸ μηδὲν κενιῆσθαι τηρικαῦτα τοῦτο τὸ ζήτημα...*» (Ἐπιστ., 102).

Δεύτερον, τὸ προτεινόμενο ἀπὸ τὸν ἅγιο Ἐπιφάνιο στὸν Ἀγκυρωτὸν πρῶτο Σῦμβολο ὡς Βαπτιστήριο σῦμβολο γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν κατηγουμένων (κεφ. 119) δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι καὶ δὲν ἦταν βεβαίως ἄλλο ἀπὸ τὸ μόνο ὑφιστάμενο κατὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ Ἀγκυρωτοῦ (374) αὐθεντικὸ Σῦμβολο τῆς Νικαίας, ἀφοῦ ὅπωςδήποτε δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὁ μετὰ ἑπταετία περίπου συνταχθεὶς ἀπὸ τὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (381) εἴτε ὡς «*Τόμος*» ἢ ὡς ἀπλὸς «*Λίβελλος*» τῆς ὀρθοδόξου πίστεως γιὰ τὴν ἀποδοχὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία τῶν αἵρετικῶν ἐπισκόπων, συμφώνως πρὸς τὸ σχετικὸ διάταγμα τοῦ Μ. Θεοδοσίου (380).

Τρίτον, ἡ ἀντικατάσταση στὸ κεφ. 119 τοῦ Ἀγκυρωτοῦ τοῦ ἐκεῖ εὑρισκομένου αὐθεντικοῦ Συμβόλου τῆς συνόδου τῆς Νικαίας μὲ τὸν Τόμον τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ μὴ ἀπάλειψη ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ τῆς κατακλείδας τῶν ἀναθεματισμῶν, οἱ ὅποιοι ὅμως συνόδευαν μόνον τὸ Σῦμβολο τῆς Νικαίας καὶ ὅπωςδήποτε δὲν ὑπῆρχαν στὸν Τόμον τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου, ἦτοι: «*τοὺς δὲ λέγοντας, ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, ἢ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας, φάσκοντας εἶναι ρευστὸν ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν, τούτους ἀναθεματίζει ἢ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία*».

Τέταρτον, ὁ ἴδιος ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου ἅγιος Ἐπιφάνιος δηλώνει, μετὰ τὸ τέλος τῶν ἀνωτέρω ἀναθεματισμῶν, ὅτι τὸ προτεινόμενο πρῶτο Σῦμβολο πίστεως (κεφ. 119) ἦταν τὸ Σῦμβολο τῆς Νικαίας καὶ ὄχι ὅποιοδήποτε ἄλλο Σῦμβολο πίστεως, γι' αὐτὸ καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν παράθεσή του διακηρύσσει ὅτι «*αὕτη μὲν ἡ πίστις παρεδόθη ὑπὸ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καὶ ἐν Ἐκκλησίᾳ τῇ ἁγίᾳ πόλει ἀπὸ πάντων ὁμοῦ τῶν ἁγίων ἐπισκόπων ὑπὲρ τριακοσίων δέκα τὸν ἀριθμόν*», ἦτοι τῶν 318 ἐπισκόπων τῆς Α΄, καὶ ὄχι βεβαίως τῶν 150 τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου.

Πέμπτον, ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου ἅγιος Ἐπιφάνιος, ὅπως καὶ ὄλοι οἱ ἔγκριτοι Πατέρες τῆς ἐποχῆς του, εἶχε πλήρη συνείδηση ὅτι τὸ Σῦμβολο τῆς Νικαίας δὲν κάλυπτε πλέον τὴν προσασίᾳ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἔναντι τῶν καινοφανῶν αἵρέσεων (*Εὐνομιανῶν, Πνευματομάχων, Μακεδονιανῶν, Μαρκελλιανῶν, Ἀπολλιναριστῶν κ.ἄ.*). Ἄν ὅμως στὸ κεφ. 119 βρισκόταν πράγματι ὡς πρῶτο Σῦμβολο τὸ κείμενο τοῦ Συμβόλου τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου, τότε θὰ ὑπῆρχε πλήρης κάλυψη καὶ ὅλων τῶν νεωτέρων αἵρετικῶν τοῦ κανόνα 1 τῆς Συνόδου, ὅποτε δὲν θὰ ἦταν ἀναγκαία ἡ προσθήκη στὸ κεφ. 120 ἐνὸς δευτέρου Συμβόλου. Συνεπῶς, ἐπειδὴ στὸ κεφ. 119 ὑπῆρχε ὅπωςδήποτε τὸ Σῦμβολο τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου, γι' αὐτὸ ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος δηλώνει τοὺς ἰδιαίτε-

ρους λόγους τῆς προτάσεως καὶ τοῦ δευτέρου Συμβόλου (κεφ. 120), ἦτοι ὡς ἐκφράζοντος τὴν κοινὴ πίστι τῆς καθ' ὅλου Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν νεωτέρων κυριῶς αἰρέσεων: «ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἡμετέρα γενεᾷ ἐνέκνησαν ἄλλα τινὲς αἰρέσεις ἀλλεπάλληλοι, τούτου χάριν ὑμεῖς τε καὶ ἡμεῖς, καὶ πάντες οἱ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι, καὶ συλλήβδην πᾶσα ἡ ἀγία καθολικὴ Ἐκκλησία πρὸς τὰς ἀνακυψάσας αἰρέσεις, ἀκολούθως τῇ τῶν ἁγίων ἐκείνων Πατέρων προτεταγαμένη πίστει (=τῆς Νικαίας), οὕτω λέγομεν μάλιστα ταῖς τῷ ἁγίῳ λουτροῦ προσιοῦσιν, ἵνα ἀπαγγέλλωσι καὶ λέγωσιν οὕτως (=δεύτερο Σύμβολο)».

Ἐκτον, εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ δεύτερο Σύμβολο (κεφ. 120) δὲν θὰ εἶχε βεβαίως λόγο ὑπάρξεως, ἂν δὲν εἶχε τεθῆ ὡς πρῶτο Σύμβολο τὸ αὐθεντικὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας (κεφ. 119), γιατί καθ' ἡμᾶς τὸ δεύτερο Σύμβολο (κεφ. 120), ἀναπτύσσει ἀπλῶς καὶ μὲ μεγάλη ἐλευθερία τόσο τὸ αὐθεντικὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας (πρῶτο μέρος), ὅσο καὶ τὸν Τόμον ἢ Λιβέλλον πίστεως τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου (δεύτερο μέρος). Συνεπῶς, τὸ δεύτερο Σύμβολο (κεφ. 120) δὲν ὑπῆρχε στῆν ἀρχικὴ μορφή τοῦ Ἀγκυρωτοῦ, ἀφοῦ εἶναι σαφὴς ἡ ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο κείμενο τοῦ λεγομένου Συμβόλου Νικαίας-Κπόλεως (381), τὸ ὁποῖο ὁμως δὲν ὑπῆρχε στὸ κεφ. 119 κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ Ἀγκυρωτοῦ (374).

Ἐβδομον, ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος προέτεινε ρητῶς καὶ εὐλόγως τὸ αὐθεντικὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας ὡς πρῶτο Σύμβολο γιὰ τὸ Βάπτισμα (κεφ. 119), ἀφοῦ τὸ 374 δὲν ὑπῆρχε ἄλλο καθιερωμένο ὀρθόδοξο Σύμβολο πίστεως, ἀλλ' ὁμως ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ μεταγενέστερο ἀντιγραφέα μὲ τὸ λεγόμενο Σύμβολο Νικαίας-Κπόλεως, ὁ ὁποῖος δὲν γνώριζε βεβαίως οὔτε τὸν χρόνο τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἀγκυρωτοῦ, οὔτε τὴν ὑπαρξὴ δύο Συμβόλων πίστεως. Συνεπῶς, ἡ ἀντικατάσταση ἐγίνε ὅπωςδῆποτε μετὰ τὴν κύρωσή του ἀπὸ τὴν Δ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο (451) καὶ προφανῶς μετὰ τὴν καθιέρωση τῆς χρήσεώς του στῆ θεία Λειτουργία ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἀντιοχείας Πέτρο τὸν Κναφέα (τέλη Ε' αἰῶνα). Ἀντιθέτως, τὸ δεύτερο Σύμβολο (κεφ. 120) συντάχθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἅγιο Ἐπιφάνιο, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Τόμον ἢ Λιβέλλον πίστεως τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου, τὸν ὁποῖο παρέλαβε γιὰ τὴν ἄμεση ἐφαρμογή του στοὺς αἰρετικούς τῆς Κύπρου, γι' αὐτὸ τὸν ἀνέπτυξε ὡς Βαπτιστήριον σύμβολο γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου καὶ τὸ προσέθεσε στὸ ἔργο του (κεφ. 120) ἀμέσως μετὰ τὴ Β' Οἰκουμενικὴ σύνοδο (381) γιὰ τὸν ἀναθεματισμὸ καὶ τῶν νεωτέρων αἰρέσεων.

Ὅγδοον, ἡ ἐλευθερία τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου στῆ σύνταξη τοῦ δευτέρου Συμβόλου (κεφ. 120) εἶναι εὐνόητη, γιατί οὔτε ἡ οἰκουμενικότητα τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου εἶχε ἀκόμη γίνε δεκτὴ μέχρι τὴν Δ' Οἰκουμενικὴ σύνοδο (451),

ούτε ο Τόμος πίστεως της Συνόδου είχε ακόμη αναγνωρισθῆ ἐπισημως ὡς Σύμβολο πίστεως, γι' αὐτὸ καὶ χρησιμοποιήθηκε εὐρύτερα καὶ μὲ τὴν ἴδια ἐλευθερία, ἢ ὅποια ὁμως θὰ ἦταν ἀδιανόητη, ἂν ὁ Τόμος τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου εἶχε προβληθῆ ὡς Σύμβολο πίστεως, ἦτοι ὄχι ὡς μία ἀπλή ὀρθόδοξη Ὁμολογία πίστεως τόσο γιὰ τὸ Βάπτισμα τῶν πιστῶν, ὅσο καὶ γιὰ τὴ χειροτονία τῶν ἐπισκόπων, ἀφοῦ κάλυπτε τὸ προφανές ἔλλειμμα τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας ὡς πρὸς τὶς νέες αἰρέσεις. Ὡστόσο, ἡ ἀποδοχὴ του ἀπὸ τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο ὡς ἐπισήμου Συμβόλου πίστεως τῆς Ἐκκλησίας διευκόλυνε καὶ τὴν ἀναγνώριση τῆς οἰκουμενικότητος καὶ τὴ συναριθμηση τῆς Συνόδου τῆς Κπόλεως (381) μεταξὺ τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων.

Συνεπῶς, ἡ συνεκτίμηση ὄλων τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων ἐπιτρέπει τὸ εὐλόγο συμπέρασμα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι στὴ θέση τοῦ πρώτου Συμβόλου (κεφ. 119) ὑπῆρχε ὅπωςδήποτε τὸ αὐθεντικὸ σύντομο Σύμβολο τῆς Νικαίας καὶ ὅπωςδήποτε ὄχι τὸ Σύμβολο Νικαίας-Κπόλεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι τὸ δεύτερο Σύμβολο τοῦ Ἀγκυρωτοῦ (κεφ. 120) συντάχθηκε ἀμέσως μετὰ τὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (381) ἀπὸ τὸν ἅγιο Ἐπιφάνιο μὲ βάση τὸν Τόμον πίστεως τῆς Συνόδου αὐτῆς καὶ προστέθηκε προφανῶς ἀπὸ τὸν ἴδιο στὸν Ἀγκυρωτὸν ὡς τὸ νέο Βαπτιστήριο σύμβολο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, γι' αὐτὸ ὑπάρχει πλήρης συμφωνία ὄλων τῶν σωζομένων ἐλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Ἀγκυρωτοῦ στὰ συγκεκριμένα κεφάλαια. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἀναιρεῖ τὴν ὑποστηριζόμενη παντελῶς ἀβάσιμη ὑπόθεση, ὅτι δηθεν ἡ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδος ἀποδέχθηκε ὡς δικό της Σύμβολο τὸ δηθεν προϋπάρχον ὡς Βαπτιστήριο σύμβολο τῆς Κωνσταντίας ἢ τῆς Κύπρου πρώτο Σύμβολο (κεφ. 119). Ὡστόσο, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπιβεβαιώνει συγχρόνως ὅτι ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος συνέταξε τὸ δεύτερο Σύμβολο (κεφ. 120) ἀμέσως μετὰ τὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (381) γιὰ νὰ ἐνσωματώσῃ τὸν Τόμον ἢ Λίβελλον πίστεως τῆς συνόδου αὐτῆς στὸ προϋπάρχον Βαπτιστήριο σύμβολο τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου, ἀφοῦ τὸ εἶχε λάβει καὶ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ ἀμέσως σὲ ὄλους τοὺς αἰρετικούς τῆς Κύπρου γιὰ νὰ ἐπιστρέψουν στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας ἢ νὰ ἐκτοπισθοῦν.

Εἶναι λοιπὸν εὐνόητο ὅτι τὸ δεύτερο Σύμβολο τοῦ Ἀγκυρωτοῦ (κεφ. 120) εἶναι σημαντικότερο ἀπὸ τὸ παρατιθέμενο ὡς πρώτο Σύμβολο (κεφ. 119) γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση τοῦ τρόπου καθιερώσεως τοῦ Συμβόλου Νικαίας-Κπόλεως στὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση τῆς Ἀνατολῆς, ἀφοῦ στὸ δεύτερο μέρος του καλύπτει πλήρως ὅλα «τὰ νέα στοιχεῖα» τοῦ Τόμου τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ μάλιστα «σὲ σχέση μὲ τὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας», ὅπως συνάγεται ἀπὸ μία ἀπλή παραβολὴ τῶν δύο κειμένων. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτῆ, ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος,

καίτοι δὲν προσκλήθηκε στὴ Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο καὶ δὲν συμφωνοῦσε μὲ τὴν ἀπόφασή της γιὰ τὸ Ἐπιτοχειανὸ σχίσμα, ἔλαβε τὸν Τόμον ἢ Λίβελλον τῆς Συνόδου γιὰ νὰ τὸν ἐφαρμόσει στοὺς αἰρετικούς τῆς Κύπρου, ὅπως ὄριζε τὸ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου (380), γι' αὐτὸ ὄχι μόνον ἀποδέχθηκε προθύμως ὅλες τὶς ἀποφάσεις τῆς ἐναντίον τῶν αἰρετικῶν, ἀλλὰ καὶ ἀξιοποίησε ἀμέσως τὸν ἀντιαιρετικὸ Τόμον πίστεως τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου στὸ δεύτερο Σύμβολο τοῦ Ἀγκυρωτοῦ (κεφ. 120) γιὰ νὰ ἐμπλουτίσει καὶ τὸ Βαπτιστήριο σύμβολο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου.

Βεβαίως, στὸ πρῶτο μέρος τοῦ δευτέρου Συμβόλου (κεφ. 120) ἀναπτύσσει τὸ ὑφιστάμενο στὸ κεφ. 119 τοῦ ἔργου τοῦ αὐθεντικὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας, ἀλλὰ μὲ προσθήκες καὶ διευκρινήσεις ἀπὸ τὴν τριαδολογία (κεφ. 2-26, 65-74) καὶ τὴ χριστολογία (κεφ. 27-71, 75-82) τοῦ Ἀγκυρωτοῦ, ἐνῶ στὸ δεύτερο μέρος ἀναπτύσσει τὰ «νέα στοιχεῖα» τοῦ Τόμου τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου μὲ τὴν ἴδια ἐλευθερία, ἦτοι: α) τὴν αἰωνιότητα τῆς Βασιλείας τοῦ Χριστοῦ («οὗ τῆς Βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος»), β) τὴ συναϊδιότητα καὶ φυσικὴ θεότητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος («καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα πιστεύομεν, τὸ λαλήσαν ἐν Νόμῳ καὶ κηρύξαν ἐν τοῖς προφήταις καὶ καταβᾶν ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην, λαλοῦν ἐν ἀποστόλοις, οἰκοῦν ἐν ἁγίοις. Οὕτω δὲ πιστεύομεν ἐν αὐτῷ, ὅτι ἐστὶ Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα Θεοῦ, Πνεῦμα τέλειον, Πνεῦμα παράκλητον, ἄκτιστον, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβανόμενον καὶ πιστευόμενον»), γ) τὶς ιδιότητες τῆς Ἐκκλησίας («εἰς μίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν»), δ) τὸ Βάπτισμα μετανοίας («καὶ εἰς ἐν Βάπτισμα μετανοίας»), καὶ ε) τὴν αἰώνια ζωὴ («καὶ εἰς ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ κρίσιν δικαίαν ψυχῶν καὶ σωμάτων καὶ εἰς Βασιλείαν οὐρανῶν, καὶ ζωὴν αἰώνιον»).

Συνεπῶς, ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος προσέφερε στὸ κεφ. 120 τὴν παλαιότερη μαρτυρία ὄχι μόνον γιὰ τὸν λόγο ἢ τὸν τρόπο τῆς συντάξεως, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν εὐρύτερη χρησιμοποίησι τοῦ Λιβέλλου ἢ Τόμου τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου ὡς Ὁμολογίας πίστεως, τόσο γιὰ τὸ Βάπτισμα τῶν πιστῶν, ὅσο καὶ γιὰ τὴ Χειροτονία τῶν ἐπισκόπων, ἢ ὅποια τοῦ προσέδωσε τελικῶς καὶ τὸν χαρακτήρα αὐτοτελοῦς Συμβόλου πίστεως. Ὑπὸ τὴν ἐννοια αὐτή, στὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδο (451) ὁ Τόμος ἀναγνώσθηκε ὡς ἓνα αὐτοτελὲς Σύμβολο πίστεως ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνάγνωσι τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας, ἦτοι ὡς Σύμβολο τῶν 150 πατέρων τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου (Mansi, VII, 112), ἀφοῦ καὶ τὰ δύο εἶχαν ἤδη χρησιμοποιηθῆ στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ὡς δύο διακριτὲς Ὁμολογίες πίστεως, γι' αὐτὸ ὑποδείχθηκαν καὶ τὰ δύο γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς βασικὰ θεολογικὰ κριτήρια ἀπὸ τὴν ἀρμόδια Συνοδικὴ ἐπιτροπὴ συντάξεως τοῦ δογ-

ματικοῦ ὄρου στὸ ὀξύτατο χριστολογικὸ ζήτημα. Ἡ ἀπόφαση λοιπὸν αὐτῆ τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου προσέδωσε καὶ ἐπισήμως στὸν *Τόμον τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου* τὸν χαρακτηρὰ ἐπισήμου *Συμβόλου πίστεως*, ἀφ' ἑνὸς μὲν γιατί εἶχε ἤδη καθιερωθῆ στὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση ὡς *Βαπτιστήριον σύμβολο*, ἀφ' ἑτέρου δὲ γιατί ὅλα τὰ μέλη τῆς Συνόδου κατὰ τὴν χειροτονία τους τὸν εἶχαν χρησιμοποιήσει ὡς Ὁμολογία πίστεως, ἀφοῦ κάλυπτε τόσο τὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας, ὅσο καὶ ὅλες τὶς μεγάλες αἱρέσεις, γι' αὐτὸ εἰσήχθη κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ Ε΄ αἰῶνα ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἀντιοχείας Πέτρο τὸν Κναφέα καὶ στὴ θεία Λειτουργία ὡς Σύμβολο τῆς πίστεως (Β. Ἰ. Φειδᾶ, *Ἐκκλ. Ἱστορία*, I, 905-906).